અર્ષ રોગ અને તેના ઉપાયો

ઇનામી નિબંધ.

લેખક-ડા. ગોવિંદરાવ [illegible]મચંદરાવ [illegible]

પ્રસીદ્ધ કર્તા:-
વૈદ્ય [illegible]રામ [illegible]પતરામ પ્રાણાચાર્ય.
રૂવાળાને ટેકરે-સુરત.

છાપનાર:-ગોવિંદજી [illegible]

શ્રી "અનાવિલ બંધુ" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, બરાનપુરી ભાગળ-સુરત.

આવૃત્તી બીજી.

અર્શ-રોગ અને તેના ઉપાયો.

ઈનામી નીબંધ ઈનામ સોનાનો ચાંદ.

આ અર્શ રોગનો નિબંધ અગાઉ હમે પ્રસીદ્ધ કર્યો હતો. તે વૈદ્યોને તેમજ ઈતર લોકોને એટલો બધો પસંદ પડયો કે તેની પુષ્કળ માગણી થવા લાગી. જેથી આ બીજી આવૃત્તિ કહાડવી પડી છે.

—:o:—

નિદાન—

વાતાદિ દોષ ત્વચા, માંસ અને મેદ એને દુષિત કરીને મળદ્વારમાં અનેક આકૃતિવાળા માંસાકુર ઉત્પન્ન કરે છે, તેને હરસ (મસા) કહેવામાં આવે છે. હરસ થવાના કારણ આ પ્રમાણે છે.

આખો દિવસ બેસી રહેવું, થોડી મ્હેનત કરવા છતાં વધુ પડતો ખોરાક લેવો, તીખાં અને તમતમતાં મસાલાઓનો છુટા હાથે વાપર,

જલદ દારૂ પીવો, ઘણા ઉન્હા વા ઠંડા પદાર્થ વારંવાર ખાવા, હંમેશની કબજીયાત અને તેને અંગે વારંવાર સખ્ત રેચ લેવો, અતિશય ચાહ પીવી, શેવ, મમરા, ભજીયાં, ગાંઠીયા, પાતરાં, ઢોકળાં વિ૦ ખૂબ ખાઇ ઉપરથી ગરમા ગરમ ચાહ પીવી, હદ ઉપરાંત નાટક, સીનેમા ઇ૦ ના કારણે ઉજાગરા કરવા એટલે કબજીયાત ઉત્પન્ન થાય છે, અને કબજીયાત એજ આ રોગનું મૂળ કારણ છે, તેમજ બરોળ, કલેજામાં બીગાડ, ગાંઠ, સંગ્રહણી વિ૦ ઉપદ્રવ તેમજ મિથ્યા આહાર-વિહારને લઇને વાતાદિક કુપિત થવાથી હરસ ઉભળે છે.

અર્શ-રોગ ગુદા દ્વારની અંદર ૫ા (સાડા, પાંચ) આંગળની વચ્ચે પ્રવાહિણી, વિસર્જની, અને સમવર્ણી, એટલે મળને નીચે ખસેડનાર, મળને છુટો પાડનાર, અને ગુદાને પાછી સંકોચનાર એમ ત્રણ પ્રકારની વળીઓ છે, તેમાંજ બધી જાતના અર્શ-રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત અર્શ-રોગનું આ ક્ષેત્રજ છે.

આ અર્શ-રોગને શાસ્ત્રકારોએ છ પ્રકારના વર્ણવ્યા છે. વતાર્શ, પિત્તાર્શ, કફાર્શ, સન્નિપાતાર્શ, રકતાર્શ, અને સહજાર્શ નામના છ પ્રકાર છે. પરંતુ તેમાં આજકાલ મુખ્ય બેજ પ્રકાર જોવામાં આવે છે. ૧ ખુની અને ૨ બાદી; એટલે કે શુષ્ક અને આર્દ્ર એવા બે ભાગમાં વ્હેંચાયલા છે. અને તે એકેક જાતના ગુદાના પ્હેલા, બીજા અને ત્રીજા આંટા (વળી)માં થાય છે; તેથી ખુની અને બાદી એવી બે જાતોમાં ત્રણ-ત્રણ સ્થાન ગણતાં છ પ્રકાર થાય છે. ખુની હરસમાંથી લોહી પડે છે, અને બાદી હરસમાંથી લોહી પડતું નથી. પરંતુ તેમાં ફાટ ચાલે છે. આ ખુની અને બાદી બે પૈકી કોઇપણ જાતના હરસ ગુદાની પ્હેલી વળીમાં થયા હોય તો તે બ્હાર દેખાયા કરે છે અને બીજી વળીમાં હોય તો ને ઝાડો થતી વખતે બ્હાર નીકળે છે અને દબાવવાથી

પાછા ઉપર ચઢી જાય છે, પણ ત્રીજી વળીમાં થયેલા મસાઓ કોઈ પણ વખતે બ્હાર નીકળતા નથી પરંતુ અંદર રહીનેજ પીડા કર્યા કરે છે. આ ઉપરથી એટલું કહી શકાય કે પ્હેલી વળીમાં થયલા હરસ સાધ્ય છે, બીજી વળીવાળા કષ્ટ-સાધ્ય છે અને ત્રીજીવળીમાં થયેલા હરસ અસાધ્ય છે. એ પ્રમાણે કલ્પના કરી શકાય.

અર્શનું પૂર્વરૂપ—હરસ થવાના હોય ત્યારે પેટમાં ગડગડાટ થાય છે. અર્થાત્ અન્ન બરાબર પાચન નથી થતું, શરીરમાં દુર્બળતા અને પીઠમાં વેદના થાય છે, વાંસો ફાટફાટ થાય છે, પેટ ચઢે છે, વારંવાર ઓડકાર આવે છે, મળ બંધાઈ જાય છે, સંગ્રહણી, પાંડુ વા ઉદર-રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ બધાં કારણો અર્શ-રોગનું પૂર્વરૂપ સૂચવે છે.

હવે આપણે ઉપર ગણાવ્યા તે ૭ પ્રકારને જુદાજુદા લઈ તે દરેકના કારણ જોઈએ.

વાતાર્શના કારણ—તુરા, તીખા, કડવા, લુખા, ઠંડા, પદાર્થના અત્યંત સેવનથી થોડું ખાવાથી, તીક્ષ્ણ મદ્યપાન કરવાથી, અત્યંત મૈથુન કરવાથી, લંઘન કરવાથી, શીતળ દેશમાં રહેવાથી, અત્યંત વાયુ-સેવનથી વાતાર્શ-રોગ લાગુ પડે છે. એનાં લક્ષણ :—

જે હરસ સુકકા, કઠણ, કાળા રંગના, ચીમળાયલા, અણીદાર, મ્હો આગળથી ફાટેલા અથવા ફેલાયલા, જેમાં સોય ઘોંચવાથી થાય તેવી વેદના થતી હોય તેવા, અને જેને લઈને ગરદન, ખભાં, કમ્મર, જાંગ અને સાંધા ઈ૦ માં દુખાવો થતો હોય તેવાને વાતાર્શ કહે છે. છીંક આવે, ઓડકાર આવે, મળનો અવરોધ થાય, તેથી અરૂચી, ખાંસી શ્વાસ, ઈ૦ થાય, કોઈવાર ખોરાક પચે અને કોઈવાર ન પચે અને એનાથી ગુલ્મ-પ્લીહા અને વાનષ્ઠીલા જેવા વ્યાધીઓ થાય તેને પણ વાતાર્શના લક્ષણો જાણવા.

પિત્તાર્શના કારણ-તીખા, ખાટા, ગરમ, ખારા એવા પદાર્થોનું અતિ સેવન, અતિશય કસરત કરવી, તાપ આગળ ઘણો સમય બેસી રહેવું, ઉષ્ણ પ્રદેશ અને ઉષ્ણકાળમાં રહેવું, ક્રોધ કરવો, દારૂ પીવો, અને દાહ ઉત્પન્ન કરનાર પદાર્થ ખાવા વિ૦ કારણોથી પિત્તાર્શ લાગુ પડે છે. એના લક્ષણ નીચે મુજબ :-

મસા (હરસ)માંથી પાતળા લોહીનો શ્રાવ થાય છે અને તેમાંથી ખાટી ગંધ આવે છે. આ મસા બારીક, કોમળ, બિલાડીના આંચળ જેવા થાય છે, તેનાથી બળતરા થવી, ગુદાનું પાકવું, તાવ આવવો, પરસેવો થવો, તરસ લાગવી, મુર્છા પામવી, અરૂચી જણાવી, અને ભ્રમ ઉત્પન્ન થવો વિ૦ થાય છે. પાતળો પીળા રંગનો અથવા રાતા રંગનો અને આમયુકત ઝાડો થાય છે. શરીરની ચામડી નખ, નેત્ર વિગેરે પીળા રંગનાં થાય છે. આ સર્વ લક્ષણ પિત્તાર્શના છે.

કફાર્શના કારણ—ગળ્યા, ચીકણા, થંડા, ખારા, ખાટા અને ભારે પદાર્થ અતિશય ખાવાથી મ્હેનત ન કરતાં આળસુ રહેવાથી, દિવસે ઉંઘવાથી બેઠક વા ગાદી-તકીએ લાંબો વખત બેસી રહેવાની આદતથી, પૂર્વ દિશાનો પવન ખાવાથી અને શરીરની બેદરકારીથી કફના હરસ લાગુ પડે છે એનાં લક્ષણ નીચે મુજબ:—

કફાર્શના મસા કઠણ, થોડી વેદના કરનાર, સફેદ, ચીકણા, લાંબા અને ગોળ, સ્પર્શ કરવાથી રાહત મળતી હોય તેવી રીતે સારા લાગનારા, ભારી, ગુદા, બસ્તી અને નાભીમાં વેદના કરનારા, શ્વાસ, ખાંશી, હેડકી, મ્હોંમાંથી લાળનું ગળવું, અરૂચી, માથું ભારે થવું મૂત્ર કૃચ્છ્ર, ટાઢીઓ તાવ, નપુંષકત્વ, મંદાગ્નિ અને ઉલટી, ચરબી તથા કફયુકત મળનો ઝાડો કરનારા હોય છે. આ મસા હોય છે ત્યારે ચામડી, નખ અને નેત્ર ધોળાં થાય છે. આ બધાં લક્ષણ કફના હરસના છે.

રક્તાર્શના લક્ષણ—આ અર્શમાં વિશેષ લોહી છતાં, પિત્તાર્શના લક્ષણયુક્ત લાલ રંગના હોય છે તે જ્યારે કઠણ મળથી અત્યંત દબાયલા હોય છે ત્યારે તેમાંથી અકસ્માત લોહી સરવા માંડે છે એ લોહી વિશેષ જવાથી રોગી ફીક્કો પડતો જાય છે. શરીરની શકિત ક્ષીણ થતી જાય છે, કાળો કઠણ સુકકો ઝાડો થાય છે અને અપાન વાયુ છુટતો નથી આ સર્વ લક્ષણ રક્તાર્શના ગણી શકાય.

સન્નિપાતાર્શ તથા સહજાર્શના લક્ષણ—વાતાદિ ત્રિદોષજ અર્શના લક્ષણ એકજ છે. સહજાર્શ તો જન્મથીજ હોય છે. જેમાં ત્રણે દોષના લક્ષણ એકત્ર જોવામાં આવે તેને ત્રિદોષાર્શ જાણવા.

સાધ્યાસાધ્ય વિચાર—બ્હારની વળીમાં થયેલા હરસ એકજ દોષયુક્ત હોય અને તેને થયાને એક વર્ષ થયું ન હોય તો તે સુખ-સાધ્ય જાણવા અને બે દોષયુક્ત અને બીજી વળીમાં થયેલા હોય અને તેને એક વર્ષ વીતી ગયું હોય તો તે હરસ કષ્ટ-સાધ્ય જાણવા અને જે હરસ ત્રિદોષયુક્ત હોય અથવા જન્મ એટલે કે જન્મથીજ હોય અને અંદરની ત્રીજી વળીમાં થયેલા હોય તે હરસ અસાધ્ય જાણવા, અને જેના હાથ, પગ, ગુદા, નાભી, મોઢું, અને અંડકોષ ઉપર સોજો જણાતો હોય હૃદયમાં તેમજ વાંસામાં વેદના થતી હોય, તેમજ તૃષા, અરૂચી, શૂળ એના વડે દુઃખી હોય અને જેને ઘણું લોહી નીકળી ગયું હોય, સોજા અને અતિસારયુક્ત રોગી હોય તેને અસાધ્ય જાણવા.

ઉપાય ૧ લો—સોમલ તોલો ૧ ને ચોલાઇની ભાજીના રસમાં. દોલાયંત્રમાં બે કલાક બાફ આપવો પછી તે સોમલને વાટીને તેમાં શંખજીરૂ તોલો ૦॥, કપુર તોલો ૦।, એ ત્રણે વસ્તુને પાણી સાથે વાટીને તેની સોગટી બનાવી સુકાવી મૂકવી જ્યારે હરસ કાઢવા હોય

ત્યારે હરસના રોગીને ઝાડો કરાવી મસા ધોઇ નાખી તે મસા ઉપર ઉપલી ગોળી પાણીમાં ઘસી તેનું ટપકું કરવું એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ કરવાથી મસા ફુલીને બ્હાર નીકળી આવશે પછી તેના ઉપર દહીં ભાતની લેપડી બાંધવી આમ કરવાથી સાત દિવસમાં મસા ખરી પડશે પરંતુ એટલું જરૂર યાદ રાખવું કે પ્રથમ દિવસે જે જગ્યાએ ટપકું કર્યું હોય તેજ જગ્યાએ બીજે દિવસે પણ ટપકું કરવું. બીજી જગ્યાએ કરવું નહિ. મસા ખરી પડયા પછી જખમ રૂઝાવા મલમ લગાડવો.

મલમ બનાવવાની રીત—ઘી તોલા ૫, મીણ તો. ૧, સીંદુર તો. ૦॥, પારો તો. ૧, પ્રથમ ઘી ગરમ કરી તેમાં મીણ મેળવી એકત્ર કરવું પછી એક તાંબાની કથરોટ અથવા થાળીમાં નાંખી તેમાં સિંદુર તથા પારો મેળવી તાંબાની લોટીથી ત્રણ કલાક ઘુંટવું. પછી આ પ્રમાણે તૈયાર કરેલા મલમને દાબડીમાં ભરી રાખવો આ મલમ જખમ ઉપર ચોપડવાથી થોડા દિવસમાં મસાના જખમ રૂઝાઇ જશે. આ ઉપાય અમે ઘણીવાર અજમાવી અનુભવ મેળવ્યો છે એનાથી વાતાર્શ, પિત્તાર્શ, તથા રકતાર્શ અને બધી જાતના મસા અજાયબ રીતે સારા થાય છે.

ઉપાય ૨ જો—હળદર તો. ૧, સોમલ તો. ૧. નવસાર તો. ૧, હિંગળોક તો. ૧, એ સર્વને ઝીણા વાટીને પાણીમાં ઘુંટી સોગટી બનાવી સુકવી મુકવી. આ સોગટી પાણીમાં ઘસી હરસ ઉપર ટપકું કરવું. એ રીતે ત્રણ-ચાર દિવસ ટપકાં કરવાથી મસા ફુલીને બ્હાર નીકળી આવે છે તેના ઉપર લીમડાના પાંતરાં વાટી તેમાં કાળી મરોડી મેળવી લુગદી બનાવી મસા ઉપર બાંધવી એટલે ઠંડક વળી પાંચ-સાત દિવસમાં મસા ખરી પડશે પછી તેના ઉપર નીચે જણાવેલો મલમ ચોપડવાથી રૂઝ આવી આરામ થશે.

મલમ—કપૂર તો ૦ા, અફીણ તો. ૦ા, લીંબોળીની બીજ તો. ૦ા, એળીઓ તો. ૦ા એને પાંચ તોલા ઘીમાં મેળવી જખમ ઉપર ચોપડવાથી રૂઝ આવી બધી જાતના મસા મટી જાય છે. આ ઉપાય પણ અમે ઘણીવાર અજમાવેલો છે.

ઉપાય ૩ જો—સોમલ ૧ ભાગ; હળદર ૧ ભાગ, રસકપુર ૧ ભાગ, સંચળ ૧ ભાગ એ ચારે વસ્તુ સમભાગ લઇને પાણીમાં ખૂબ ઝીણી વાટીને લુગદી વાળવા જેવી થાય એટલે તેની સોગટી બનાવી સુકવી મુકવી એ સોગટી પાણીમાં ઘસી મસા ઉપર ટપકું કરવું. એ પ્રમાણે બે–ત્રણ દિવસ ટપકાં કરવાથી બધા મસા બ્હાર નીકળી આવશે એટલે તેના ઉપર લુણીની ભાજી વાટીને, તેની લુગદી બનાવીને મસા ઉપર બાંધવાથી ઠંડક વળીને એક બે દિવસમાં મસા ખરવા માંડશે આ પ્રમાણે પાંચ સાત દિવસ લુગદી બાંધવાથી તમામ મસા ખરી પડશે એટલે પછી તેના ઉપર નીચે જણાવેલો મલમ ચોપડવો.

મલમ–બારતીકપૂર, સિંદુર, શંખજીરૂ, અને અફીણ એ ચારે વસ્તુને સરખે ભાગે મેળવીને, માખણમાં ઘુંટીને મલમ તૈયાર કરવો એ મલમ મસા ખરીને જ્યાં ખાડા પડયા હોય તેના ઉપર ચોપડવાથી બે ચાર દિવસમાં રૂઝ આવીને બધી જાતના મસા મટી જાય છે. લોહીના મસામાંથી પુષ્કળ લોહી પડતું હોય તો તે પણ એકજ દિવસ ચોપડવાથી લોહી બંધ થાય છે. ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ જો બરાબર વિધિપૂર્વક ક્રીયા કરવામાં આવે તો જરૂર તમામ જાતના મસા સારા થાય છે, આ ઉપાયો અમને વંશપરંપરાથી મળેલા છે તેનો અમે અત્યાર સુધી સ્ફોટ કર્યો ન હતો તે આજે જનસમાજના કલ્યાણાર્થે કર્યો છે. આ ઉપાયો કરનારે ઘણી સાવચેતી રાખી, બુદ્ધિપૂર્વક વર્તવું.

દરદીની શકિત, દેશકાલ ૪૦ નો વિચાર કરવો અને ઉપચાર આદરવા. આ પ્રમાણે કરવામાં આવશે તો યશ અને દ્રવ્ય મળવા ઉપરાંત સમસ્ત જનસમાજનું કલ્યાણ પણ સાધી શકાશે.

ઉપાય ૪ થો–વવળતું સુરણ (અર્શોઘ્ન) શેર પાંચ લઇને તેને ખુંદી તેમાં ફટકડી શેર ૧ મેળવી એક માટલીમાં ભરવું તેના ઉપર ઢાંકણું ઢાંકી કપડમાટી કરી, અર્ધો મણ છાણામાં ફુંકી દેવું. એટલે અંદર સફેદ રંગની ભસ્મ તૈયાર થશે એને વસ્ત્રગાળ કરી, કાચના બૂચવાળી (સ્ટોપર્ડ) શીશીમાં ભરી મૂકવી તેમાંથી રોજ સ્હવાર–સાંજ બે–આનીભાર પડીકું દહીંની તર સાથે એટલે દહીંની ઉપર જે મલાઇ આવે છે તે સાથે લેવું. આનાથી મસામાંથી ગમે તેવું લોહી પડતું તરત બંધ થશે આ ઉપાય પણ અમે અનેકવાર અજમાવી જોયો છે.

ઉપાય ૫ મો નાગકેસર, ન્હાની દુધેલી સુકી, ભોંયપાંતરી સુકી, જલપીપલ સુકી, અરીઠાની છાલ, અને સફેદ કાથો એ સર્વે વસ્તુ સમભાગે લઇને તેનું ચુર્ણ કરી વસ્ત્રગાળ કરવું એ ચુર્ણ દરવખતે પાવલીભાર જેટલું ફાકી ઉપરથી છાશ પીવી. એ પ્રમાણે દિવસમાંજ રોજ ચાર વખત પીવાથી લોહી બંધ થઇને મસા ચીમળાઇ જશે અને રક્તાર્શ તથા પિત્તાર્શ બને જાતના હરસને આરામ થશે આ ઉપાય અમે અનુભવેલો છે.

ઉપાય ૬ ઠો—વવળતું સુરણ શેર ૫, (પાંચ) લાવી તેને છીણી વડે છીણીને તડકે સુકવી નાંખવું પછી તેને વાટી ચુર્ણ બનાવી વસ્ત્ર-ગાળ કરવું. એ ચુર્ણ ૦ (શુન્ય) નંબર (કૅપ્સ્યુલ) વિલાયતી દવા વેચનારાઓને ત્યાં મલે છે તે લાવી તેમાં ઉપલું ચુર્ણ ભરીને દિવસમાં ત્રણ વખત પાણી સાથે ગળાવવાથી થોડાજ દિવસમાં લોહી પડતું બંધ થઇ

મસા નરમ પડી જાય છે. આ ઉપર દહીં વા છાશ આપવી. આ ઉપાય ત્રણ મહિના લાગલાગટ ચાલુ રાખે તો ફરીથી હરસ ઉભળતા નથી. જ્યારે ઉપાય ચાલુ હોય ત્યારે ગોળ, હિંગ, દારૂ, વાલ, વટાણા એ વસ્તુઓને ત્યાજ્ય ગણવી.

ઉપાય ૭ મો—ત્રવળનું સુરણ લાવી તેને ભાતના છાણાની વચ્ચે મુકી સળગાવીને બાફી કાઢવુ પછી તે સુરણના ચકતાં કરીને સુકવી મુકવાં. ત્યાર બાદ તે વાટી તેમાંથી ચૂર્ણ તો. ૧૦ લઇ નાગકેસર તો. ૫, ફૂલવેલી ફટકડી તો. ૫, ગળાસત્વ તો. ૫, ગુણની (કોયળાની) રાખ તો. ૫, એ સર્વ વસ્તુનું ચૂર્ણ કરી એકત્ર કરવું. પછી દિવસમાં બે-ત્રણ વખત નિયમીત લેવાથી થોડાજ વખતમાં ગમે તેવું લોહી પડતું હશે તો તેને બંધ કરી આરામ કરશે. પથ્યઃ—જુવારને રોટલો અને મગની દાળ, અથવા દુધ, ભાત આ સિવાય બીજું કાંઇ ખાવું નહિ.

ઉપાય ૮ મો-હળદર, કડવાતુરીયાનાં બીજ, અને સિંધવ સમભાગ વાટી થુવેરના દુધમાં ખલ કરી ગોળી બાંધવી અને સુકવી મુકવી એ ગોળી ગૌ-મુત્રમાં ઘસી મસા ઉપર લગાડવાથી મસા મટી જાય છે.

ઉપાય ૯ મો-સિંધવ અને કુકડવેલના બી (બંદાલના બી) કાંજીમાં અથવા ખાટી છાશમાં વાટી હરસ ઉપર ચોપડવાથી હરસ ખરી પડે છે. આ ઉપાય ચાલુ હોય ત્યારે તેલ, ગોળ, હિંગ અને દારૂ ઇ૦ ને સર્વથા ત્યાગ કરવા ચુકવું નહિ નહિ તો ફાયદો નહિ થાય. પથ્યઃ—જુવારને રોટલો ને મગની દાળ.

ઉપાય ૧૦ મો—હરડેદળ તો. ૧૦, મરી તો. ૪, પીપર તો. ૪, સુંઠ તો. ૪, પીપરીમૂળ તો. ૪, ચવ્યક તો. ૪, ચિત્રક તો. ૪, શુદ્ધ ભિલામા તો. ૩૨, જવખાર તો. ૮, અને વવળતા સુરણનું ચૂર્ણ

તો. ૬૪, એ પ્રમાણે તમામ વસ્તુઓ મેળવી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી પછી તમામ ચૂર્ણથી બમણો જુનો ગોળ મેળવી, એકેક તોલાના લાડુ બનાવી સુજ્ઞ રોગીની શકિત પ્રકૃતિ તથા દેશકાલ ઇ૦ નો વિચાર કરી આપવાથી તમામ જાતના હરસ-રોગ ચમત્કારીક રીતે સારા થાય છે. દવા અનુકુળ પ્રમાણમાં આપવી જોઇએ. બરાબર કાળજી રાખવામાં આવે તો આ ઉપાયથી હરસ અચૂક નાબુદ થાય છે. પ્રયોગ ઘણા વખતથી અમે અજમાવીએ છીએ. એના ઉપર છાશ (તક્ર)નું સેવન જરૂર કરાવવું. પિત્તપ્રકૃતિવાળાને અનુકુળ ન આવે તો બંધ કરવું. યાદ રાખવું કે ગર્ભિણીને આ ગોળી નહિ આપવી.

ઉપાય ૧૧ મો—ચિત્રકમુળ તો. ૪, વવળના સુરણનું ચૂર્ણ તો. ૮, સુંઠ તો. ૨, મરી તો. ાાા, ભિલામો તો. ૧, પીપરીમુળ તો. ૧, વાયવડંગ તો. ૧. હરડેદળ તો. ૧, બેહડાંદળ તો. ૧, આમળાં તો. ૧, પીપર તો. ૧, તાલીસપત્ર તો. ૧, વરધારો તો. ૮, તાડમુળ તો. ૧, તજ તો. ૧, અને એલચી તો. ૧ એ પ્રમાણે તમામ વસાણાને વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી તમામ ચૂર્ણથી બમણો જુનો ગોળ મેળવી એકેક તોલાના લાડુ (ગોળી) કરવી એ ગોળી સ્હવાર-સાંજ એકેકી આપવાથી પંદર દિવસમાં હરસ નરમ પડે છે, વધારે વખત ચાલુ રાખવાથી ભૂખ સારી ઉપડે છે, હરસને લઇને થયેલા તમામ વિકારો નષ્ટ થાય છે, અને શરીર શક્તિવાન બને છે. આ ઉપાય ચાલુ હોય ત્યારે હિંગ, વાલ, દારૂ, ચાહ, દિવસની-નિદ્રા, રાત્રિનું જાગરણ ઇ૦ સર્વથા તાજ્ય કરવું આ ઉપાયથી અનેકને ફાયદો થયો છે.

ઉપાય ૧૨ મો—સમુદ્રફળને હાથીના મુત્રમાં ઘસી તેમાં થોડું અફીણ મેળવી દશ પંદર દિવસ લગાડવાથી મસા ચીમળાઇ જાય છે ફળતર નરમ પડે છે અને સોજો ઉતરી જાય છે આ ઉપાય અજમાવેલો છે.

ઉપાય ૧૨ મો—દીવેલ (એરંડીયું તેલ) તો. ૫, પત્થરના ખલમાં નાંખી સીસાના બત્તાથી ખુબ ઘુંટવું પછી તેમાં કપૂર તો. ૦। કડવા તુરીયાના બીજનું ચૂર્ણ તો. ૦।, અને અફીણ તો. ૧ મેળવી એકત્ર કરવું પછી તેમાં ફુલવેલો ટંકણખાર તો. ૦। મેળવી મસા ઉપર ચોપડવું આથી તેની વેદના, કળતર, લોહીશ્રાવ, ઝાડો ઘણી વખતની વેદના તથા ઝાડો થયા પછી જે કલાક બે કલાક સુધી વેદના થાય છે તે તમામ નરમ પડે છે. અને હરસ ચીમળાઇ જાય છે.

ઉપાય ૧૪ મો મલમ–ટંકણખાર, માયુફળ, સુન્નાગેરૂ એ ત્રણે વસ્તુ વાટી ૧૦૮ વાર ધોયલા ઘીમાં મેળવી મલમ બનાવી ચોપડવાથી આરામ થાય છે.

ઉપાય ૧૫ મો મલમ–બે આનીભાર અફીણ, માયુફળનું ચુર્ણ તો. ૧; કપૂરબરાસ તો. ૦।, એ ત્રણે વસ્તુને માખણ તો ૫ માં મેળવી મલમ બનાવી મસા ઉપર ચોપડવાથી બેત્રણ દિવસમાં મસા ચીમળાઇ જાય છે લોહી પડતું બંધ થાય છે હંમેશ નિયમીત ચોપડયા કરવાથી ફરી ઉભળતા નથી.

ઉપાય ૧૬ મો લેપડી–ચાંચડીગો કલ્હાર, (ગંગાવતી) હળદર અને મીઠું એકત્ર કરી વાટી મસા ઉપર લેપડી બાંધવાથી મસા નરમ પડે છે. સાત આઠ દિવસ ચાલુ રાખવાથી ખરી પડે છે પછી તેના ઉપર જણાવેલા મલમ પૈકી કોઇપણ મલમ લગાડવાથી રૂઝાઇ જાય છે.

ઉપાય ૧૭ મો લેપડી–સુકી ભાંગ, ઝેરકચુરો (કુચલા) કડવા તુરીઆના બીજ એ બધુ વાટીને ઝીણું કરવું. એ ત્રણે વસ્તુ એકએક તોલો લેવી. પછી તેમાં બે આનીભાર અફીણ મેળવી તેની પાણીમાં લેપડી બનાવવી. આ મસા ઉપર બાંધવાથી મસા નરમ પડે છે.

ઉપાય ૧૮ મો. મલમ-ખાંખણુ શેર ૦।, અફીણ તો. ૦।, બરાસકપૂર તો. ૦।, એ ત્રણે વસ્તુ એકત્ર કરી મસા ઉપર ચોપડવાથી તેમ આંગળી વડે અંદરના ભાગમાં લગાડવાથી મસા જડમુળથી મટી જાય છે પણ એટલું યાદ રાખવું કે આ ઉપાય લાંબો વખત ચાલુ રાખવાનો છે. પાંચ સાત દીવસમાં તો ફક્ત નરમ પડે છે. આ ઉપાય અનુભવેલો છે.

ઉપાય ૧૯ મો-ઉંદરનું માંસ પાણીમાં નાખીને ખુબ ઉકાળવું એટલે હાડકાં અને માંસ જુદા પડી જશે. ત્યારબાદ તે પાણીને કપડાથી ગાળી લેવું આ પાણીમાં તલનું તેલ પાણીની બારોબાર નાંખી તે પાછું ઉકાળવું. પાણી બળીને માત્ર તેલ રહે એટલે ગાળી લેવું એ તેલમાં કલાઇ સફેતો અને બોદારપથરી (મુરદાસ્સીંગ) સરખે વજને મેળવી, આમળ ઉપર ચોપડવાથી ગમે તેવી આમળ નીકળતી હોય તે તેમજ મસાના જોરથી બહાર આવતી હોય તે બેસી જાય છે. આ ઉપાય હમે ઘણીવાર અજમાવી ખાત્રી કરી છે.

ઉપાય ૨૦ મો-લાલ વાંદરાનું હાડકું લઇ તેને હાથીના મૂત્રમાં ઘસીને મસા ઉપર ચોપડવાથી ગમે તે જાતના મસા હોવ તો તે પણ સારા થાય છે.

ઉપાય ૨૧ મો-કાચી ફટકડી વાટી તેનું ચૂર્ણ કરી દહીંની મલાઇમાં મેળવી દિવસમાં ચાર વાર બે આની ભારનું પડીકું એક બનાવી આપવું. આથી ગમે તેવું લોહી પડતું હશે તે બંધ થશે.

ઉપાય ૨૨ મો-ઉમેડાના મૂળ નીચે ખાડો ખોદી, ખોદતાં જ્યાં જાડું મૂળ નીકળે ત્યાં મૂળની આજુબાજુની જગ્યા સાફ કરવી. મૂળને કુહાડી કાપો કરી તેની નીચે એક કોરૂં ઢોચકું મુગીયા સાથે

બાંધવું એટલે રસ ઢોચકામાં પડશે. અંદર માટી પડે નહિ તેથી ઢાંકણું દેવું આ પ્રમાણે રાતભર રહેવા દેવાથી ઢોચકું રસથી ભરાઇ જશે. એમાંથી રસ તો. ૧ લઇ જરા જીરૂ તથા સાકર નાંખી દિવસમાં ત્રણ વાર આપવાથી હરસમાંથી પડતું લોહી, રક્તપ્રદર, રકતમેહ, બળતરા, ઊનવા તથા શ્વેતપ્રદર બંધ થાય છે. આ અનુભવેલું છે.

ઉપાય ૨૩ મો–ધુણી:-વાયવડંગ તો. ૧૦, ઝેરકચૂરો તો. ૧૦, ભાંગ તો. ૫, એ ત્રણે વસ્તુ વાટી, ભુકો કરી તેની ધુણી મસા ઉપર દેવાથી નરમ પડે છે. ધુણી દેવાની રીત:-ખાડો કરી તેમાં દેવતા (અગ્નિ) ભરી તેના ઉપર ધુણીનું ચૂર્ણ નાખી ઉપર ચીલમ ઢાંકવી. એટલે ચીલમના છીદ્ર દ્વાર ધુમાડો બ્હાર નીકળે તે ધુમાડો મસા ઉપર દેવો. એ પ્રમાણે ધુણી દેવાથી મસા નરમ પડી અંદર ચાલ્યા જાય છે. બહારના હોય તે ચીમલાઇ જાય છે. આ ઉપાય અનુભવેલો છે.

ઉપાય ૨૪ મો–ધુણી:-હાથીદાંતનો વ્હેર તો. ૧૦, વાયવડંગ તો. ૧૦, હિંગળોક તો. ૧. એ બધું વાટી ભૂકો કરવો એની પણ ઉપર મુજબ ધુણી દેવી. મોં ઉપર ધુમાડો જાય નહિ તેનું ધ્યાન રાખવું નહિ તો મ્હોં આવી જશે.

ઉપાય ૨૫ મો–ધુણી:-રસકપૂર તો. ૧, સુકા કેચવા (જુનાગ) જે અલસીયા કહેવાય છે તે તો. ૫, અણુબુઝાઉ ચૂનો તો. ૧, વાયવડંગ તો. ૫ એ બધું વાટી ચુર્ણ કરવું. એની ધુણી દેવાથી હરસ નરમ પડે છે. લોહી પડતું બંધ થાય છે.

ઉપાય ૨૬ મો–ધુણી:-ઘોડાના, માણસના, બળદના, બ્રેટીના, નખ લઇ (સરખે ભાગે) ઝીણા કટકા કરવા. એની ધુણી દેવાથી મસા ચીમલાઇ બેસી જાય છે.

ઉપાય ૨૭ મો–ધુણીઃ-વાયવડંગ શેર ૦ાા, હિંગલોક તો. ૧ બન્નેનું ચુર્ણ કરી ધુણી દેવાથી મસા ચીમલાઇ ઉપર ચઢી જાય છે.

ઉપાય ૨૮ મો–ધુણીઃ-કાંટાવાળા ઉંદરની ચામડી ગાંધી લોકને ત્યાં મળે છે (આ ઉંદર ડુંગરવાળા પ્રદેશમાં થાય છે. કાઠીઆવાડમાં તેને 'સેલો' કહે છે. તેના વાળ કાંટા જેવા તીણાં હોય છે.) તેની ધૂણી દેવાથી બધી જાતના હરસ નરમ પડે છે.

ઉપાય ૨૯ મો–ધુણીઃ-ઢોરના શીંગડાના પોલાણમા ઉધાઇ લાગવાથી તેમા ચીંથરા જેવા ગર બાઝે છે કે જે શીંગડાના મુળીયા તરીકે ઓળખાય છે તે તોલા ૫ (પાંચ) લઇને તેમાં મરીને સુકાઇ ગયેલા વગડાઉ ઉંદરનું માંસ તોલા ૫. અને હીંગ તોલા ૨. એ ત્રણે વસ્તુનું ચુર્ણ કરી એક નાના ખાડામાં કોલસાના અંગારા ભરી તેના ઉપર આમાંની થોડી ભુકી નાખી તેની ધુમાડી ગુદાને દેવી જેથી બહારના હરસ નિર્મળ થઇ જશે એટલુંજ નહિ પણ અંદરના હરસ બ્હાર નીકળી આવશે. આ પ્રમાણે થોડા દિવસ ધુણી દેવાથી તમામ હરસ ચીમળાઇ જશે. એ હરસ ચીમળાઇ જશે. એ હરસ ચીમળાઇ ગયા પછી તેના ઉપર સાજીખાર અને કળીચુનો એ બન્ને ચીજો સરખે ભાગે લઇ, પાણીમા કાલવીને મસા ઉપર ચોપડવી તેથી સઘળા હરસ ખરી પડશે, પછી જે જગ્યાના હરસ ખરી પડયા હોય અને જ્યાં ખાડા પડયા હોય તે ઉપર હરડા, બેડા, આમળા, અને ગુગળ સરખે ભાગે લઇ તેને બાળી કાળા રંગની રાખ થાય એટલે તેને ધોયેલા ઘીમાં મેળવી ચોપડવી. આથી થોડા દિવસમાં બધા ધારા રૂઝાઇ જશે અને હરસનો વ્યાધિ જડમુળથી જશે આ ઉપાય અમોએ જંગલની જડી-

બુટ્ટી નામના ગ્રંથમાંથી વાંચી અજમાવ્યો છે. એ વડે હરસ અજાયબ રીતે સારા થાય છે અને કોઇ પણ જાતની ઇજા થતી નથી.

ઉપાય ૩૦ મો—હરસના રોગમાં હંમેશ પેટની કબજીયાત રહે છે ને ઝાડાની હાજત વારંવાર થાય છે તેથી પેટ સાફ થાય એવા ઉપાય કરવાની ખાસ જરૂર છે. હરસવાળા દરદી માટે ખાસ જુલાબઃ-કાળી દરાખ તોલા ૨૦ લઇ તેના બીજ કાઢીને વાટવી પછી તેમાં સોનામખી તોલા ૫ હીમજી હરડે તોલા ૫ તથા સાકર તોલા ૫ તથા સંચળ તોલા ૫ એ સર્વ વસ્તુનું ચુર્ણ કરી દરાખમાં મેળવી ખૂબ ઘુંટીને લુગદી કરવી તેમાંથી એક તોલા પ્રમાણે ગરમ પાણી સાથે ખાવા આપવાથી અથવા ગરમ દુધ સાથે સાંજે એકજ વખત આપવાથી સવારે પેટ સાફ આવશે.

ઉપાય ૩૧ મો—જુલાબ ૨ઃ-સોનામુખી, સંચળ, હીમજી હરડે, ગુલાબકળી એ સર્વ સમભાગે લઇ વાટીને વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ કરવું આ ચુર્ણનો રા. ૦ા ભારની રાત્રે સુતી વખતે ગરમ પાણી સાથે ફાકી મારવાથી પેટ સાફ થઇ ખુલાસે ઝાડો છે.

ઉપર દર્શાવેલા ઉપાયો અમે ખાસ અનુભવેલા છે અને આ ઉપાયથી હજારો નહિ પરંતુ તેથી વધુ સંખ્યાના દરદીઓને હરસ રોગ મટાડયો છે. આ બદલ ત્રણસો પ્રમાણપત્રો સારા સારા સદ્દગ્રહસ્થો તરફથી વગર માગ્યે મળ્યા છે. અને તે બધાં અમારી પાસે મોજુદ છે. અત્રે એટલું ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની રજા લઉં છું કે પ્રથમ જણાવેલા ઉપાયો પૈકી સોમલવાળા ત્રણ ઉપાયો ખાસ સાવચેતી રાખી

બુદ્ધિપૂર્વક કરવાના છે. કે જેથી દરદીને ઘણા વેઠવી ન પડે હરસરોગની ભયંકર પીડામાંથી અનેક દરદીઓને અમે બચાવ્યા છે. આ ઉપાયો અમારી પાસે વંશપરંપરાથી ઉતરી આવેલા છે અમારી જ્ઞાતિના કેટલાક માણસો આમાંના ઉપાયો જાણે છે પરંતુ તે શા કારણથી બ્હાર નથી મુકતા તે પ્રભુ જાણે કોઇને બતાવતા કેમ અચકતા હશે ? સમાજસેવાનો અલભ્ય લાભ કેમ ગુમાવતા હશે ? મેં તો અત્રે સમસ્ત જનસમાજના કલ્યાણાર્થે જેટલા ઉપાય મ્હારી જાણમાં હતાં તે બધાં સ્પષ્ટ રીતે નિબંધમાં લખી પ્રગટ કર્યા છે જેને વધુ વિગત યા સુચના જોઇતી હશે તેને વિના સંકોચ આપવામાં આવશે.

ઉપરના ઉપાયો સિવાય અમારા વંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા ઉપાયો જેવા કે ડામ દેવાનો ક્રિયા, તેમજ લોહી કાઢવાની ક્રીયા તેમજ અંદરના હરસને બ્હાર નળી વડે ખેંચી કાઢી તેને કાપીને (ઓપરેશન કરી) જડમાંથી કાઢી નાખવાની ક્રિયા વિ. છે અને તે અમે જરૂર પડે અજમાવીએ છીયે. આ બધી ક્રિયા અમારા લોકો પોતાના બાળકો વિના અન્યને બતાવતા નથી પરંતુ અમે જે કોઇ શીખવાને ઇચ્છા રાખતું હોય તેને સાચા દીલથી બતાવવા તૈયાર છીયે વસ્તુ આપણે જાણતા હોઇએ તે કોઇને ન બતાવતાં ગુપ્ત રાખી છેવટે દુન્યાની જાણમાં નજ આવે તેવું વર્તન રાખવું ત આજમાનામાં નીભે એમ નથી.

ડા. ગોવિંદરાવ હનમંતરાવ મીરજવાળા

રામપુરા લીંબુશેરીને નાકે-સુરત.

